

УДК 159.922:008:13 (045)

Я.І. Ардашова

ПСИХОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА І ПСИХОКУЛЬТУРА: ТОЧКИ ДОТИКУ ТА ВІДМІННОСТІ

Національний авіаційний університет

Анотація. У статті розкриваються особливості використання понять «психокультура» і «психологічна культура». Показані відмінності в розумінні цих понять, а також розкриваються риси та особливості досліджуваних феноменів.

Ключові слова: психокультура, особистість, психологічна культура, соціум.

Вступ

Проблеми психологічної культури та психокультури потребують глибокого переосмислення з огляду на те, що дані феномени є мало вивченими і найчастіше ототожнюються. Також причиною такого ототожнення є й те, що фактично ці поняття виникли нещодавно і зміст який в них вкладається настільки варіативний та розмитий, що суттєво ускладнює процес їх виокремлення з ряду інших понять («культура», «духовність» тощо), а також відповідно одне від одного. Нові форми розвитку науки й техніки, інформатизація та комп'ютеризація як невід'ємні атрибути процесу становлення інформаційної ери крім того, що набувають глибинного гуманістичного змісту, тим самим долучаються до кожної сфери життєдіяльності людини, змінюючи її спосіб буття, мислення, комунікативну взаємодію, також надають можливість до більш глибинного дослідження таких феноменів як психологічна культура та психокультура як особливих чинників становлення особистості.

Не дивлячись на те, що поняття «психологічна культура» та «психокультура» з першого погляду є схожими, а багато науковців їх ототожнюють, або описують характеристики одного феномену в рамках іншого, згадані поняття не є синонімами. Незважаючи на багатогранність та багатоаспектність проблем психокультури та психологічної культури, наукові доробки, які б розкривали їх сутність та відмінності (навіть при наявності великої кількості праць із окресленої проблематики) майже відсутні, або знаходяться тільки на етапі розробки і потребують подальших досліджень.

Саме нерозробленість єдиного наукового підходу до розуміння цих понять, необхідність використання широкого спектра методів для їх дослідження актуалізують дану проблематику.

Постановка завдання

Метою статті є розгляд феноменів психокультури та психологічної культури, а також спроба розв'язати поняття, що окреслюють описані феномени, показати їх відмінності та особливості.

Аналіз досліджень та публікацій

Індивідуальна психокультура стала об'єктом безпосереднього дослідження у психології кінця ХХ століття. У філософії це поняття найбільше привернуло увагу таких дослідників, як М. Абаєва, Кл. Гірца, С. Кітаяма, С. Кримського, Е. Тоффлера, А. Фіске, Р. Швердера та ін.

Психокультура згадується в контексті осмислення поняття «духовність» у роботах вітчизняних дослідників В. Бачиніна, М. Кравченка, В. Онищенко, А. Осипова, О. Платонова, Т. Хорольської та ін. У

їхніх працях можна простежити висловлювання, що духовність пов'язана зі свідомістю, прагненням до пізнання, що містить у собі когнітивно-інтелектуальні характеристики, вольові характеристики, чуттєво-емоційні, інтелектуальні здібності, інтереси, переконання, ідеали та ін., що в більшій мірі притаманне психокультурі.

Поняття «психологічна культура» здебільшого розглядається з точки зору психологічного підходу. Досліджували цей феномен такі вчені як: Л. Дьоміна, Н. Ісаєва, Є. Клімов, Л. Колмогорова, Я. Коломинський, О. Мотков, М. Обозов, Т. Огньова, К. Сельчонок тощо, які в узагальненому вигляді розглядають його як характеристику гармонійності побудови основних процесів поведінки і управління ними. Вона виражається в достатньо високому рівні саморегуляції дій і емоцій, в конструктивності спілкування, в наявності виражених процесів самовизначення, творчості і саморозвитку.

Проте у більшості досліджень проблем психологічної культури та психокультури їх відмінності та особливості майже не аналізувались.

Основна частина

Аналізуючи закордонні джерела, ми дійшли висновку, що «психокультура» та «психологічна культура» не виокремлюються науковцями в окремі поняття. Хоча зазначимо, що у визначеннях поняття «психологічна культура» прослідковуються інколи елементи, що відносяться до поняття «психокультура» і навпаки. Так, наприклад, Р. Швердер говорить: «психологічна культура вивчає шляхи регулювання культурних традицій та соціальних практик, виражає і трансформує людську психіку, в результаті менше в сторону психологічної єдності для людства, ніж в етнічних особливостях розуму, свого «Я» і емоцій» [21]. Тобто Р. Швердер вважає, що психологічна культура формується шляхом впливу соціальних та культурних особливостей на людину і під їх тиском трансформується психіка людини. С. Хейн вважає, що коли досліджується психокультура, то досліджуються психологічні та поведінкові тенденції людей, які тісно пов'язані і втілюються у культурі [20].

А. Фіске та С. Кітаяма осмислюють проблему психокультури/психологічної культури з позицій культурології. Вони говорять, що основний принцип психокультури полягає в тому, що розум і культура є невіддільними і взаємно установчими, це означає, що люди формуються їх культурою та їх культура також формується ними [18]. Кл. Гірц так характеризує особистість: «Неорієнтована на культурні моделі людина ... буде практично некерованою, просто хаос безглузких актів і вибухів емоції ... Наш досвід

... – накопичена сукупність таких моделей, не тільки є прикрасою людського існування, але є основний принцип своєї (людської) специфіки – її умовою» [19, с. 46]. Можна сказати, що науковець перераховує елементи психокультури особистості, хоча дещо описово.

Також описово згадується психокультура в роботах Е. Тоффлера. Хоча, в своїй праці «Третя хвиля» він більше описує психокультуру соціуму, проте чітко визначає риси психокультури особистості постмодерного світу, в яких спостерігається зменшення ідей споживацтва, менше сентиментальності до рівних собі, менше гедоністичної самовпевненості та ін. [16, с. 284-285].

В останні роки представники російського наукового світу звернули увагу на вивчення психологічної культури особистості. О. Мотков розуміє психологічну культуру особистості як сукупність культурно-психологічних прагнень особистості і відповідних до них умінь [10]. В. Семікін та Л. Дьоміна розглядають її як наступний рівень розвитку психологічно компетентної особистості, освоєння якого передбачає прийняття гуманістичних цінностей [15; 7]. Також здебільшого психологічну культуру трактують у межах психічного розвитку людини, педагогічної компетенції під час роботи з дітьми для розвитку їх психологічної культури тощо. Актуальність цього підходу пов'язана із зростаючою проблемою психологічного здоров'я особистості.

Багато праць присвячено вивченню психологічної культури вчителя [7; 8]. Звернення до дослідження особистості вчителя пов'язано з тим, що психологічну культуру відносять до розряду основоположних параметрів у його особистісній структурі та діяльності. Учитель повинен бути не тільки професійно, а й в першу чергу особистісно готовим до самореалізації в педагогічній діяльності. Сучасним педагогам, вважають дослідники, не вистачає психологічних знань, глибокого розуміння психологічних умов і сенсу педагогічної діяльності, психологічної готовності до неї як глибоко специфічної, що вимагає особливого ставлення, особливих знань і власного особистісного зростання.

Також дослідження психологічної культури особистості стосуються і її функціональних ресурсів (наприклад, її ролі в самоактуалізації особистості, успішності професійної діяльності, саморегуляції станів тривожності), а також її внутрішньої структури і трансформації в різних умовах. Останній напрям в основному представлено роботами, що спираються на концепцію психологічної культури особистості, запропонованою Л. Дьоміною (психологічна культура особистості розуміється як функціональна система, що забезпечує інформованість особистості про закони психічної діяльності) [7, с. 12]. У її складі виділяються також соціальний та емоційний інтелект. Структура психологічної культури трансформується в різних умовах буття особистості, забезпечуючи її соціальну адаптацію та розвиток.

Отже, поняття «психологічна культура» у розвитку вигляді – це достатньо висока якість самоорганізації та саморегуляції будь-якої життєдіяльності особистості. Носіями, володарями психологічної культури можуть бути різні суб'єкти:

особистість, група (вікова, професійна та ін.), етнос, соціум у цілому.

Поняття психологічної культури знаходиться в одному рядку з такими поняттями як культура праці, культура побуту, культура поведінки, культура спілкування, фізична культура, культура виховання, культура лікування [5, с. 158-169].

Формування психологічної культури також ототожнюють з роботою психологів та просвітительською діяльністю у цьому руслі. Як зазначає В. Розін, у XXI столітті є чудовий інструментарій – психологія, який при належному використанні може бути «рятівним кораблем» у сучасному світі. Необхідно розглядати роботу психологів, як фахівців, які мають надавати інструкції з використання власної психіки, надавати інформацію про особливості будови внутрішнього світу особистості, оскільки вони залучені до взаємодії з такою тонкою людською організацією, а психологічна культура є її частиною. В. Розін вважає, що психологічну культуру соціуму утворюють не тільки професійні співтовариства психологів (вчених і практиків), а й саме психологічно орієнтоване суспільство, тобто люди, які вірять у психологію і звертаються до психологів [14].

З цих визначень видно, що здебільшого психологічну культуру трактують у рамках психічного розвитку людини, розвитку психічної компетентності особистості, педагогічної компетенції, ототожнюють з психопієною та психопрофілактикою. Також психологічна культура розглядається як суспільний інструмент (просвітительська робота, наприклад), як характеристику певного професійного класу людей.

Що стосується дослідження поняття «психокультура», то в даний час існує декілька підходів. Т. Єгорова розуміє під психокультурою онтологічний спосіб буття людини у соціокультурному і природному світі, заснований на переживанні єдності себе зі світом і реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин [8, с. 97]. Досить плідними є роботи Л. Гримака, який під психокультурою розуміє сукупність уявлень про психіку, якими володіє індивід, форми регулювання психіки, що використовуються особистістю [6, с. 182].

Аналізуючи джерела за цією проблематикою, ми дійшли висновку, що певним чином про психокультуру говорили і раніше, але не виокремлювали її в незалежне поняття. Здебільшого, психокультура визначалася у межах соціуму і багато в чому її ототожнювали з ментальністю (А. Гуревич, А. Фурман) або колективним несвідомим (К. Юнг), духовністю (В. Бачінін, Л. Буєва, В. Онищенко, А. Осипов тощо). Наприклад, Н. Маєвська у своїй дисертаційній роботі пропонує визначити поняття «психокультура» через поняття «соцієтальна психіка»: «...яке трактується як цілісна психокультура соціуму, ... дає змогу зробити висновок, що соцієтальна психіка і психокультура – синоніми, а психокультура є складником ментальності. Отже, соцієтальна психіка і психокультура соціуму – нові поняття, які вирізняють із ментальності ті аспекти, у формі яких і виявляються психологічні ознаки культури...» [9, с. 5].

А. Фурман звертає увагу на появу останнім часом терміну «психокультура ментальності» [17]. У його роботі зустрічаємо, що «ментальність» можна розг-

лядати як більш широке поняття, а психокультуру соціуму – як один з компонентів, який описує психологічні ознаки культури. Тобто досліджуване поняття завжди опосередковується змістом інших понять. Наприклад, політологічний словник дає таке визначення соціетальної психіки: історико-культурна і психологічна готовність соціуму до відтворення певних поведінкових моделей реагування на проблемну ситуацію. Це своєрідна психокультура, втілена у матеріальні явища, енергію, в інформації [11].

Опосередковано проблема психокультури спливає в контексті осмислення проблеми духовності. Л. Буєва пов'язує духовність з прагненням до пізнання та самопізнання, творчої самореалізації, самозростання [4, с. 5]. За Ю. Білодідом, характерними ознаками духовності є рух, динаміка і постійна трансформація. Він вважає, що базовим елементом у структурі духовності є світорозуміння [3]. Проте окреслені характеристики та аспекти більше притаманні психокulturі, тому що вони властиві усім, а не духовності, якої сягають не всі.

Описово дав визначення поняттю «психокультура» С. Кримський у своїх лекціях [2]. Його думки є важливими, оскільки їх можна назвати пролегомами до проблеми психокультури. С. Кримський вважав, що для того, щоб зрозуміти, що таке духовність, необхідно розуміти, на чому вона ґрунтується, тобто спочатку відповісти на питання, що ж таке психокультура особистості. За його словами, психокультура формується в процесі життя кожної людини, яка цікавиться питаннями: для чого жити? для чого вчитися? для чого заробляти гроші? для чого робити кар'єру? та ін. Хоча питання є спільними для всіх, для кожного відповідь буде власною, і до неї необхідно ще прийти, тобто психокультура визначає, які будуть відповіді на ці питання. Питання «для чого..?» і відповіді на них у своїй єдності складають фундамент духовності кожної особистості, процес її формування, тобто це і є психокультура.

Отже, виходячи з базового опису поняття «психокультура» С. Кримського, можна визначити, що «психокультура» – це цілісне, неподільне поняття, що відображає процес сходження особистості до духовності (за рахунок самоосмислення, самоудосконалення, саморозвитку; найвищим проявом психокультури стає духовність, як найвищий особистий рівень розвитку) у багатовимірній системі суспільних відносин. Це особливий спосіб розвитку особистості в соціальному просторі.

Психокультура починає формуватися тоді, коли в людини сформовані бодай якісь уявлення про неї та навколишній світ. Тобто, тільки коли сформована свідомість, починає формуватися психокультура. Ми погоджуємося з думкою М. Абаєва, що психокulturою не можуть володіти немовлята або люди з психічними відхиленнями, бо в них не сформована свідомість, або вона є деформованою. Крім того, М. Абаєв, як елементи психокультури, виділяє мислення, внутрішнє психічне життя, творчий потенціал, ціннісні орієнтації, когнітивно-інтелектуальні характеристики, гуманістичні, естетичні характеристики, інтереси, ціннісні орієнтації, переконання та ідеали [1].

Про психокультуру можна говорити тоді, коли для особистості характерними є не тільки наявність вищезгаданих характеристик (інтелектуальних здібностей, саморегуляції і т.д.), а коли присутнє розуміння, критичне осмислення цих процесів у собі (можливо не на науковому рівні), а також, коли наявне прагнення до удосконалення себе.

Отже, аналіз розробок досліджуваної проблематики зумовив висновок про те, що, незважаючи на наявність великої кількості праць із питань вивчення психологічної культури, таке поняття як «психокультура» знаходиться тільки на етапі розробки і потребує подальших досліджень.

З описаних вище позицій видно, що багато науковців не розділяють два досліджувані поняття (психокультура/психологічна культура), але чітко видно, що, наприклад, російські вчені все таки більше описують і вивчають психологічну культуру, тоді як зарубіжні та вітчизняні дослідники частіше говорять про психокультуру, хоча, здебільшого, і не виділяють її в окреме поняття.

Висновки

Враховуючи вище викладене, можна зазначити, що психологічна культура відіграє величезну роль у формуванні особистості. Психологічна культура – це уміння людини виділяти з явищ навколишнього середовища психологічну реальність, отримувати знання про неї, впливати за допомогою отриманого знання на своє внутрішнє життя і, відповідно, поведінку. Психологічна культура людини виявляється в її діяльності, спілкуванні з іншими, в здатності до самоорганізації.

Можна сказати, що психологічнокультурний той, хто може виділяти в собі і в інших людях психологічну реальність у вигляді думок, емоцій, сприймань; формувати знання про реальність і відповідно до цього управляти своєю поведінкою. Психокультура людини виявляється в її діяльності, спілкуванні з іншими, в здатності до самоорганізації. Психологічна культура є одним з найважливіших постійних елементів загальної культури людини, що формується і розвивається під суспільними впливами.

А психологічна культура суспільства виступає своєрідним носієм знань, морально-етичних принципів, цінностей, досвіду минулих поколінь, особливостей формування і створення норм та правил. Особистість не може існувати поза суспільством. Власне суспільство накладає відбиток на особистість і спрямовує її розвиток. Але людина сама обирає свій шлях. Психологічна культура суспільства виступає у ролі «колиски» для ще несформованої особистості дитини. Тільки після довгих років навчання людина зможе розуміти і вирішувати, що вона залишає собі і приймає для подальшого розвитку, а що вона відпускає.

Психокультура, своєю чергою, є сплавом конструктивних і деструктивних елементів психіки людини та характеризується поліваріативністю виявів. Формування психокультури зумовлене прагненням особистості до удосконалення, тобто психокультура виступає сутністю процесу сходження особистості до духовності. Психокультура є процесом, результатом якого виступає духовність. Саме психокультура

тура забезпечувала постійне прагнення людини до удосконалення, до пошуків нових знань, до духовного зростання, що в решті-решт призвело до розвитку всього людства.

Зауважимо, що визначальною рисою психокультури особистості є неспинне прагнення до удосконалення свого внутрішнього самовияву, що виражене і в зовнішній діяльності, і у внутрішній роботі над собою. Проблема в тому, що процес роботи над собою – це нелегкий шлях. На цьому шляху завжди багато перепон, бо пройшовши через них, людина усвідомлює цінність докладених сил, втрат і надбань. Тому не завжди особистість здатна до шляху вгору. Під дією різних факторів – економічної та політичної кризи, соціальної незахищеності, навколишнього середовища, подекуди людина перестає боротися і йде шляхом униз або її ціннісними орієнтирами стають не цінності як такі, а навпаки, найбільші вади, бо йти до них набагато легше: не треба себе обмежувати у своїх інстинктивних поривах, нищих бажаннях та прагненнях. Тому все частіше постає питання деградації особистості.

Психокультура соціуму виступає як рух до духовної досконалості суспільства в цілому (уявлення про процес руху до духовної досконалості цілого суспільства). Від сформованої психокультури залежить глибина усвідомлення людиною себе та процесів, що відбуваються у світі. Тільки така особистість здатна змінити світ на краще і вирішити ті проблеми, які існують зараз.

Отже, вивчення ролі психокультури соціуму у становленні особистості, вивчення особливостей індивідуальної психокультури, особливості психологічної культури є важливими для подальших досліджень, з огляду на їх безумовний вплив на становлення особистості.

Список літератури

1. Абаев Н.В. Чань-буддизм и культура психической деятельности в средневековом Китае [Электронный ресурс] / Н.В. Абаев. – Новосибирск «Наука», 1983. – Режим доступа : <http://www.litmir.net/br/?b=209080>. – Название с экрана.
2. Альберда Т. Життя як запит смислу (на пошану пам'яті Сергія Кримського) [Електронний ресурс] / Т. Альберда // Електронний журнал ХайВей. – Режим доступа до ресурсу : <http://h.ua/story/359941/>. – Назва з екрану.
3. Білоїд Ю.М. Духовність : сутність, структура, функції : Монографія / Ю.М. Білоїд. – Житомир : Редакційно-видавничий відділ ІПСТ, 2003. – 192 с.
4. Буева Л.П. Духовность и проблемы нравственной культуры : Выступление на «круглом столе» «Духовность, художественное творчество, нравственность» / Л.П. Буева // Вопросы философии. – М. : Наука, 1996. – № 2. – С. 3-9.

5. Гайденок П.П. Время. Длительность. Вечность. Проблема времени в европейской философии и науке / П.П. Гайденок. – М. : Прогресс-Традиция, 2006. – 464 с.

6. Гримак Л.П. Телепсихология: посягательство на экологию психической сферы человека / Л.П. Гримак // Психологический журнал. – М. : Издательство ИП РАН, 1991. – Т. 12. – № 6. – С. 182-184.

7. Демина Л.Д. Структурно-образующие компоненты психологической культуры преподавателя высшей школы РФ / Л.Д. Демина // Известия Алтайского государственного университета. – Барнаул : «Известия АлтГУ», 2008. – № 2 (1). – С. 11-15.

8. Егорова Т.Е. Роль психологической культуры личности в саморегуляции тревожных состояний / Т.Е. Егорова // Нижегородский медицинский журнал. – Нижний Новгород : НижГМА, 2005. – № 4. – С. 95-100.

9. Маевська Н.А. Психологічні ознаки культури українців на сучасному етапі розвитку суспільства : дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / Н.А. Маевська. – Дніпропетровськ, 2003. – 183 с.

10. Мотков О.И. Методика «Психологическая культура личности» (для школы) [Электронный ресурс] / О.И. Мотков, Т.А. Огнева. – Режим доступа : <http://psychology-online.net/articles/doc-844.html>. – Назва з екрану.

11. Політологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://subject.com.ua/sociology/dict/index.html>. – Назва з екрану.

12. Пономаренко Я.І. Психокультура суспільства та її вплив на становлення особистості / Я.І. Пономаренко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць. – Вип. 2 (14). – К. : НАУ, 2011. – С. 148-152.

13. Пономаренко Я.І. Психокультура як чинник формування духовності особистості / Я.І. Пономаренко // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць. – Вип. 1 (13). – К. : НАУ, 2011. – С. 173-175.

14. Розин. В.М. Психологическая практика, культура, наука / В.М. Розин // Философия науки. – Вип. 11. – М. : СО РАН, 2005. – С. 289-310.

15. Семикин В.В. Психологическая культура в структуре личности и деятельности педагога / Семикин В.В. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – СПб. : Издательство «Известия РГПУ им. А.И. Герцена», 2003. – № 3 (6). – С. 124-132.

16. Тоффлер Е. Третья хвиля / Е. Тоффлер. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.

17. Фурман А.В. Психокультура української ментальності / А.В. Фурман. – Тернопіль : Економічна думка, 2002. – 131 с.

18. Fiske A. The cultural matrix of social psychology / A. Fiske, S. Kitayama, H.R. Markus // The Handbook of Social Psychology. – San Francisco: McGraw-Hill, 1998. – P. 915-981.

19. Geertz C. The Interpretation of Cultures / C. Geertz. – N. Y. : Basic Books, 1973. – 470 p.

20. Heine S. J. Cultural Psychology [Электронный ресурс] / S.J. Heine. – N.Y.: W. W. Norton & Company, 2011. – Режим доступа : <http://public.psych.iastate.edu/caa/Classes/Readings/Heine2010Cult-Psy.pdf>. – Назва з екрану.

21. Shweder R. Thinking Through Cultures / R. Shweder. – USA : Harvard University Press, 1991. – 420 p.

Я.И. Ардашова

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПСИХОКУЛЬТУРА: ТОЧКИ СОПРИКОСНОВЕНИЯ И ОТЛИЧИЯ

В статье раскрываются особенности использования понятий «психокультура» и «психологическая культура». Показаны отличия в понимании данных понятий, а также раскрываются черты исследуемых феноменов.

Ключевые слова: психокультура, личность, психологическая культура, социум

Y. Ardashova

PSYCHOLOGICAL CULTURE AND PSYCHOCULTURE: COMMON FEATURES AND DIFFERENCES

The article analyzes the disclosing features of using such definitions as «psychoculture» and «psychological culture». The differences in understanding these definitions and revealing features of the researching phenomenons are shown.

Keywords: psychoculture, personality, psychological culture, society